

Патрік де ЛОБ'Є

СІМ'Я ТА ПРОБЛЕМА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Із двох понять, що їх належить зіставити, – глобалізація та сім'я, – я почну з другого. Таке неодмінне явище, як сім'я, ми спостерігаємо у всіх людських співтовариствах. Греки, передовсім Арістотель, виходять із того, що суспільство проростає із сім'ї, сім'я здатна збільшити населення. В Арістотелевій схемі сім'я передує рівневі поліса. У першому розділі «Політики» Арістотель пропонує філософію, можна сказати, соціологію сім'ї. Навіть якщо ви не читаете Арістотеля щодня, відкрийте перший розділ «Політики», присвячений сім'ї: ви побачите – і це дуже цікаво! – що Арістотель чітко розрізняє сім'ю і поліс. Він вважає, що у певному сенсі політичному суспільству передує сім'я, і одне з головних завдань сім'ї – дати розвиток громадянам поліса. Отже, хронологічно першою постає сім'я, але її мета – поліс, усі її орієнтири спрямовані на поліс. Якщо ви хочете їхати, скажімо, до Шанхая, то, щоб туди потрапити, ви спершу сідаєте в автобус, далі їдете до аеропорту, а вже потім летите до Шанхая; хронологічно автобус та аеропорт ідуть першими, але по суті справи першим у цьому ряду (першопричиною) є Шанхай (адже саме щоб потрапити до Шанхая, ви сідаєте в автобус і літак). Такою послідовністю Арістотель хоче сказати, що людина – істота соціальна, і для того, щоб могли розкритися її соціальні та політичні здібності, їй необхідна сім'я як середовище, що сприяє розвитку. Таким чином, хронологічно першою йде сім'я. І до XIX століття Арістотелева схема в соціальній думці Заходу домінуватиме.

У XIX столітті її спробує поставити під сумнів Морган, послідовники якого твердили, що спочатку виникає примітивне суспільство, а воно вже продукує сім'ю. За цією логікою спершу постає якась колективність, а сім'я виявляється вторинною. Примат колективізму дозволяє до певної міри маніпулювати сім'єю; вона, відтак, виявляється залежною від логіки суспільного устрою. У першій, Арістотелевій, схемі сім'я, будучи первинною, має право вимагати

від політичного суспільства, щоб воно їй слугувало, тоді як у другій схемі ситуація перевертається, і сім'я виявляється служницею колективу. Такий переворот призвів до тяжких наслідків у антропологічній перспективі. Сім'я стала залежною від колективних рішень, і це можна спостерігати на прикладі сучасного законодавства. Ми бачимо, що багато законів сьогодні призводять до деструкції сім'ї. Такою, загалом кажучи, уявляється проблематика сім'ї в соціологічній перспективі.

Тепер я хотів би ввести друге, не менш важливе, поняття, а саме: особа (persona). Греки не розробили поняття особи. У них була певна моральна "Ідея людини", але не було метафізики, яка дозволяє обґрунтувати персоналізм. Що ж до Арістотеля, то він розробив метафізику, але, по суті, не було категорій для розробки поняття "особа". (Не слід забувати, що жив він в епоху розвиненого рабовласництва.) Тільки біблійне Одкровення твердить, що кожна людина є образом Божим, і це дозволяє створити метафізику особи.

Перш ніж біблійне Одкровення проникло в різні небіблійні культури, уявлення про особу залишалося досить туманним. У цьому сенсі можна сказати, що починаючи з XIX століття, коли вплив християнства слабне, поняття особи поступово звужується – і настає певне затемнення особи.

У живучих, як і колись, ідеологіях XIX століття – в лібералізмі, з одного боку, і в колективізмі, з іншого – це поняття втрачається взагалі. У лібералізмі воно підмінюється індивідуумом. У колективізмі Маркса, а далі – у засновника позитивізму Огюста Конта, з'являються зовсім інші категорії: у Маркса – клас, у Конта – людство. Тоталітарні ідеології XX століття мали справу тільки з великими колективами. Основним суб'єктом дії для них був "колектив", та аж ніяк не особа. Тут можна виділити різні аспекти питання. Сучасні машини продуктивніші за механізми початку століття. Однак, водночас, зіставляючи цінності, не можна не бачити небезпеки регресу. Я думаю, що регрес у XX столітті безпосередньо пов'язаний із кризою поняття "особа". Про це свідчить увесь тоталітарний досвід минулого століття, і тільки в цій перспективі можна мислити про Загальну декларацію прав людини, прийняту 1948 року.

Видовище Німеччини – погрузлої у варварстві країни філософів, мислителів та музикантів – було безумовно трагічним. Після всього, що сталося в серці Європи, аби поставити заслін варварству, знадобилася декларація прав людини. Але самі права людини досі посправжньому – філософськи, метафізично – обґрунтувати не

вдавалося. Задовольнялися набором категоричних імперативів – не можна робити того, не можна робити цього, але обґрунтування досі не знайдено, і сьогодні ми зіткнулися з величезною проблемою. До постановки метафізичних питань призвів, хоч як це дивно, розвиток науки. Тепер із людиною можна зробити все, що завгодно, – і тим більше мусимо усвідомити, чого ж ми хочемо. У всіх випадках маніпуляцій особою, персоною необхідно усвідомити, що ж таке особа.

Нині у світі повсюдно створюються комісії з етики. Вони формують стратегічне бачення. Людей цікавить питання: які, власне, межі можна окреслити того, що наука може сьогодні зробити з людиною? Але чи зводиться людина до природної сутності, чи належить вона лишень до природи? Це вже питання метафізичне; ставити його відмовляються. І це справді веде до справжнього перевороту цінностей. Як відомо, цивілізації ґрунтувалися на розвинених системах цінностей – культурних, релігійних. Далі культуру рухає ідея сили, під якою є певний метафізичний ґрунт. Політика, у свою чергу, залежить від культурного виміру. Далі, економіка, так чи інакше, служить політиці, техніка служить економіці (а така схема видається очевидною). Але тепер класичну ієрархію перевернуто, замість того, щоб бути “служницею”, техніка замовляє, техніка немовби пропонує свої правила гри економіці, економіка ставить умови політиці, політика – культурі, культура – метафізичним ідеям, хоча первісна ієрархія була іншою.

Один із найвідоміших економістів Кейнс (додамо, що він був одним із найбільших економістів під час кризи 1929 року) говорив, що ідеї правлять світом. Цим твердженням він якраз заперечував думку про те, що світом правлять тільки сили та інтереси; навіть більше, він наполягав на тому, що світом правлять ідеї. Згадаймо наш приклад. Ви сідаєте в автобус тільки для того, щоб їхати до Шанхая, вся ваша подорож спрямована до певної мети; якщо б не було Шанхая, ви б туди не вирушали і т. ін. Такою є логіка добра і зла. Зокрема, переважання логіки зла у недавньому минулому пов'язано з тим, що влада немовби “виробляла” силу, але насправді увесь досвід ХХ століття засвідчував протилежне. Одначе повернімось до вихідної теми сім'ї та глобального порядку.

Тут дуже важливо згадати про природні величини, про те, що така величина, як людська природа, існує універсально. І саме природний закон вимагає, щоб поняття особи розглядалося у певному вихідному, природному середовищі, яким є сім'я. Зрештою, особа не створена для того, щоб служити політичному суспільству, а

навпаки, політичне суспільство служить розвиткові особи. Саме можливість абсолютного поняття особи, священного поняття, дозволяє обґрунтувати все інше. Тут – точка притягання наших інтересів; тільки особа, особистість привертає нашу увагу в сім'ї як найближчій основі та середовищі її розвитку. І тільки в цьому випадку найближче середовище особи виявляється в центрі політичних ідей. Якщо прийнято таку ієрархію, то у нас правильні перспективи. На цьому стоїть уся антропологія, вся антропологічна філософія.

Нинішня ситуація викликає у мене величезне занепокоєння. У соціологічній літературі саме поняття сім'ї майже не вживається, його замінює поняття “гендер”. Цим поняттям описується певна сума полівалентних поведінок без будь-яких пріоритетів. Так, полівалентна сексуальність не залишає місця для класичного поняття особи. Розмитість цього поняття, яка супроводжує його нерозрізнення, брак чіткого визначення, призводить до дуже серйозних наслідків. Розмивається сама категорія природного закону. Поставимо себе на місце законодавця: саме він стоїть біля джерел позитивного закону. Одне з двох: або в нього є орієнтир, що стоїть над позитивним законом, або ж, коли його немає, єдиний критерій такого законодавця – це вибір більшості. Якщо мірилом виступає більшість, то що буде спільним знаменником? Пристрасті. І тоді вже не розум із цілковитою універсальністю цього поняття, розум, чий голос має бути вирішальним, а саме пристрасті більшості стають тим нищим “спільним знаменником”, який веде до розв'язку. На завершення цього розділу наведу приклад із Біблії. Отримавши скрижалі Закону – викарбуване на камені нагадування про природний закон, – Мойсей відходить, а коли повертається, то бачить, що його народ поклоняється золотому тельцю. Отже ж, він бачить, що народ поклоняється трьом основним пристрастям – золоту, хоті та владі. Мойсей ніс скрижалі – ось, власне, орієнтир у даній ситуації. У наші дні всесвітня солідарність стає очевидною навіть на побутовому рівні, і неможливо обійтися без спільного критерію. Таким критерієм, безумовно, може послугувати закон людської природи.

Проблема, звичайно, в тому, що цей знаменитий закон ніде не записаний. Як пізнати його? Є два способи. З одного боку, підхід емпіричний – вивчення цивілізацій. Цивілізації, які намагалися протистояти природному запові, зникали дочасно. Так само як і людина, що віддає себе ганьбі пияцтва, руйнується на очах. Але є фундаментальніші методи дослідження природного закону. Філософи називають їх вивченням через нахили, через спорідненість. Є знання,

що відкривають нам певну реальність, ще до того як ми вдягли її в шати понять. Наприклад, ми схильні судити людину, перш ніж її вислухаємо. Не треба бути юристом, щоб це зрозуміти. Юрист лишень із допомогою наявного в нього поняттєвого “інструментарію” обґрунтовує вже винесене судження. Є певний набір вимог, пов’язаних передовсім із життям, захистом життя, харчуванням – вони задають цілу низку основних законів; далі – закони щодо народження людини, її виховання, сім’ї. Третя категорія стосується культури вивчення, і тут ми всі користуємось трансцендентними поняттями – істина, благо, добро. Я дуже коротко перелічив три типи категорій, які ми пізнаємо через спорідненість. Це спільне благо людства, і тільки таким чином ми можемо говорити про людську сім’ю. Це дуже гнучке поняття – людська сім’я: попри всю “величезність” наших відмінностей ми все-таки з однієї сім’ї людства, і для того, щоб перебувати в “одному бутті”, необхідний спільний горизонт посилянь. Такий тип регулятиву ми зустрічаємо в найрізноманітніших цивілізаціях: він є у Цицерона, є у Лао-цзи, це зовсім не одкровення. Ви пам’ятаєте, що Антигона в трагедії Софокла посилається на закони, що стоять над законами міста, грецького поліса. Але, безумовно, в осмисленні природного закону можливий певний розвиток.

Прикладом є проблеми екології та глобалізації. Років сорок тому ми усвідомили екологічні вимоги, про які колись не думали. Відбувається осмислення того, над чим раніше не задумувалися. Так, принципи були перед очима, але наслідки проступають в Історії тільки тепер. Аналогічна й проблема глобалізації. І вона впирається в ієрархію ціннот. Якою буде ієрархія, таким буде й суспільство – демократичне або якесь інше. Якщо базова цінність для вас економіка, – глобалізація у вас вийде суто економічною. Якщо ж залежно від ваших ціннот ви ставите на політику, – у вас буде зовсім інша оптика й, відповідно, перспектива глобалізації.

Аби не загрузнути в абстрактних поняттях, розгляньмо конкретний приклад її наслідків у суспільствах, що процвітають. Тут у глобалізації дедалі виразніше видно ознаки індивідуалізму, який заходить у протиріччя із фундаментальним поняттям особи. У Швейцарії, країні, де один із найвищих показників національного доходу на душу населення, чимало серйозних політичних проблем. Ми ніколи не знаємо, хто у нас президент конфедерації, оскільки вони щороку міняються, і раз у раз згадують того, хто був минулого року. У нас давно демократія. Та головна небезпека для суспільства криється у феномені, що стає майже повсюдним, – це масова самотність.

Наприклад, із 60-х по 80-і роки в одному з найбагатших кантонів – Женеві – кількість людей, що живуть самотньо, зросла від 16% до 18%. У такому кантоні, як Баль, де зосереджені найбагатші банки світу, частка самотніх людей сягає 46% від загальної кількості населення. Причин, що призводять до самотнього життя, дуже багато. Багатство дозволяє розділитися, розлучатися. Знижуються демографічні показники суспільства. У Женеві співвідношення між кількістю шлюбів та розлучень – один до двох. До того ж, дедалі менше шлюбів реєструється. Навіть співжиття, якщо так можна висловитися, відбувається порізно. Народжується дедалі менше дітей, з'являється дедалі більше літніх людей, дедалі більше емігрантів. У цьому дивному суспільстві політичне життя стає віртуальним. Як наслідок, люди дедалі частіше зважуються на самогубства, і Швейцарія в цьому – дуже показовий приклад, адже тут солідна демократія, одна з найміцніших в Європі. Етимологічно слово «релігія» походить від religio, тобто «зв'язувати», – а в даному випадку ми бачимо розірваність зв'язків. Але я не хочу малювати перед вами надто похмуру картину демократичного суспільства. Багато в чому це суспільство все-таки чогось досягло. Скажімо, Швейцарія славна не лише сиром та шоколадом. Приміром, у парламенті в нас чотири робочі мови, три з яких відомі всім. Люди обходяться без мікрофона й перекладача. Кожен висловлюється своєю мовою, а тепер і на діалектах, але поважають слово кожного. Увесь час когось обирають. У країні незвичайна інтелектуальна, зокрема й богословська, продуктивність. Хоч я й не хотів би пропонувати вам апокаліптичну картину життя швейцарської конфедерації, а все ж критерії природного закону, про який ми говорили на початку, у цій країні розчиняються, розмиваються.

У всій Західній Європі і, певна річ, у Швейцарії ми вперше, можна сказати, бачимо глибокий поділ між легальною, законною та «моральною» звичаєвістю. За колишніх часів вони були дуже тісно пов'язані. Тепер же у багатьох країнах, починаючи з Голландії, знаходимо законодавство, яке не має жодного зв'язку з моральним законом. Прибутковість – ось «місцевий» критерій.

У XX столітті ми пережили епоху ідеологій. Тепер ми живемо у XXI столітті. Технічні засоби спілкування вказують на те, що перед нами – відкрита можливість солідарності. Необхідна ієрархія цінностей, яка сприяла б людській природі, щоб дивовижні можливості, які відкрилися перед нами, не обернулися проти нас. Щоб людство справді стало великою людською сім'єю, а не плем'ям, у якому технічний прогрес, транснаціональні корпорації та фінансові закони будуть

єдиними критеріями вибору. Основа для пошуку справжніх критеріїв пов'язана з людською природою, але морально ця природа вразлива; досить поглянути на дітей. Як це пояснити? Це таємниця? Ті, хто всерйоз читає Біблію, кажуть: так, вся річ у гріхові. Паскаль казав, що це визначення незбагненне. Але світ без нього ще незбагненніший; якщо з ним не рахуватимуться, світ стане ще незрозумілішим. У сфері розуму аргумент із погляду “влади”, “авторитету” несерйозний, можна сказати, він найслабший. У сфері віри найсильнішим є аргумент “авторитету” й “довіри”. Необхідна віра, відкрита серцю, оскільки твердження “це істина, тому що так навчає Біблія або Арістотель”, недостатньо. Тільки віра, що таке істини, яких ми не можемо досягнути і яким здатні повірити. Сьогодні ми розглядали те, що є найпереконливішим із позицій розуму. Але й досвід, і багатство богослов'я також не можна залишати поза увагою. Не варто думати, нібито стосовно природи світло віри є примусовим – воно природи не руйнує. Коли промінь світла падає на троянду, вона не перетворюється на картоплю; світло залишає троянду такою, як вона є, і навіть дає їй розквітнути. Між природним розумом і світлом немає опозиції, але, певна річ, у них різні рівні і їх треба розрізняти. Я висловив кілька міркувань, що потребують обговорення, але я попереджав вас, що, можливо, прозвучить кілька незвичних для вас ідей, і я сподіваюся, що не зловживав вашою увагою. Якщо у вас є зауваження або запитання, то вони можуть взаємно збагатити нас.

– Які, на ваш погляд, можливості християнства у подоланні духовної кризи?

На початку виступу я згадував, що ідеї рухають нашими вчинками, нашими діями. Багато філософів кажуть, що шукають істину, але коли її знаходять, вона перестає їх цікавити; їх цікавлять вправи, логіка, тренування, але не те, що можна обґрунтувати. Дуже багато думати – це навіть утомлює. Мене подивував (якщо порівнювати) добір літератури в СРСР, і після 1991. Нещодавно був я в Самарі, там третина будинків дерев'яні, як у XIX столітті (дуже гарно, хоч, можливо, не дуже комфортабельно). Заходимо – люди живуть у якихось підвалах. Я дивлюсь – цілі купи книжок Ніцше. Інших авторів я навіть не ризикну називати; але від усіх цих книжок з'являється дивовижна каша в голові. Було б добре, щоб ідеї були трохи ближче до істини і подалі від снів і кошмарів. З одного боку, краще не втрачати часу, віддаляючись від істини, а з іншого – наближаючись до істини, ліпше не буксувати на логічних екзерсисах... В один із моментів

натхнення Манро казав, що наше ХХІ століття буде метафізичне та релігійне. Це цілком можливо, але питання в тім, яка метафізика і яка релігія, який різновид релігії. Нещодавно в Женеві трапилась драма, ви про це чули, – про “храм Сонця”. Знайшлися викладачі, адвокати, які подалися на “мерседесах” на сусідню гору, щоб заподіяти собі смерть і досягти цього “храму”. У них було все, бракувало їм лишень справжньої мети. Треба діяти завжди, як підказує сумління, навіть якщо ваше сумління не говорить голосно. Не можна вимагати від народу, щоб він чинив проти совісті. Докоряти можна лише за те, що хтось не намагався освітити свою свідомість, що він не шукав істину. Мета вчителів – допомогти людям шукати її.

— Ви говорили про те, що необхідне глибоке обґрунтування мети. Я хотіла б сказати, що це розуміють і люди нерелігійні. Зокрема, досвід нашої країни свідчить про те, як важко суспільству вибудовувати себе “по вертикалі”, орієнтуючись на символ Бога, і будувати себе за образом і подобою Божою, адже людина не може обійтися без символу Бога. Християнство визначило певну систему цінностей, найвищі цінності і духовні. Як би Ви могли пояснити такі факти у житті церкви, як хрестові походи, інквізиція, і як людство може застрахувати себе від подібних явищ?

Не треба бути віруючим, щоб посилатися на такий символ, як Бог, перворушій, думка і так далі. Атеїзм важко прийняти, практично неможливо. Коли люди кажуть, що вони атеїсти, це ще не означає, що вони і є такими. У що треба вірити? Наприклад, догмат про Трійцю або про втілення Христа як Бога. Це незбагненно, це таїна і тому [вона] вимагає віри. У чому різниця між міфом і таїною? Обоє незрозумілі, темні, але одне темне через обмаль світла, а інше тому, що світла забагато. Коли дуже багато світла, ви мало бачите, ви засліплені. Таїна незбагненна, тому що цей надмір світла перетворює нас на кажанів. А міф розпливчастий – і уява замінює правду. Хотілося б послатися на християнську традицію. Ви говорили про хрестові походи, оскільки це має певну актуальність, але ж ви знаєте, що римський єпископ прибув до Афін, щоб попросити вибачення за хрестовий похід ХІ століття. Я нагадаю вам: коли хрестоносці пішли на Константинополь, то вели їх венеціанці, які стали розбійниками. Тобто це були недостойні християни, а не Церква. Але ви поставили запитання: де ж відмінність між ними? Церква проходить через серця, можна належати вранці Церкві, а після обіду – дружині. Треба робити висновки не за зовнішністю, а за серцем, не за тим, що хтось каже: “Я християнин”. Нехай він навіть супер-єпископ, це ще нічого не означає.

Юда був апостолом, – а став зрадником. Господь іде на цей ризик шляху до свободи. Я не хочу зараз переходити до лекції з еклезіології, але є достойні таїни; це не означає, що таїна сама по собі недостойна. Християнство – це Христос.

– *Людська природа спотворена первородним гріхом... Чи не можна пояснити цим протиріччя женецького суспільства?*

– Ви знаєте, я вам зізнаюсь, що не лише швейцарське суспільство несе на собі протиріччя гріха. Через певну скромність я узяв як приклад суспільство, в якому я живу, але, можливо, ваше суспільство також не зовсім безгрішне. В Україні також збиралися податися за світлим майбутнім. Тобто первородний гріх проник і в інші благодатні землі.

– *Передмову до Вашої книги написав Сергій Аверинцев. Яке у Вас враження від Сергія Аверинцева та інших наших мислителів?*

Величезне враження. Аверинцев – щонайвищий взірець сучасного європейського мислителя. Підкреслю це – мислителя загальноєвропейського масштабу, не лише локального. Повірте, я кажу це не тому, що він написав передмову. Я говорив це й раніше, й така сама думка в інших інтелектуалів Європи.

– *Ваша книга називається “Три гради”, що наводить на думку про внутрішній зв’язок із відомою книгою святого Августина “Два гради”.*

– Щодо святого Августина, то на Заході він, безумовно, був і залишається одним із найголовніших авторитетів, і, крім того, читати його приємно, це дуже захоплююче читання. І дивовижна прихильність, симпатія. В юності Августин перебував під впливом маніхейів. Реакція відштовхування від них позначилась і в тому, як відбулося його навернення у віру. Але Августин зберіг дещо песимістичний погляд на людину, і, як ви знаєте, інший дуже поважний богослов – це був Тома Аквінський – якоюсь мірою виправив цю помилку. Августин все віддавав благодаті і якомога менше – природі. Тома набагато більше уваги приділяє природі і, певна річ, благодаті. Моя книга називається “Три гради”. Августин писав про два гради, але якраз Тома сказав, що є ще третій град – це людське суспільство, тут добро і зло зустрічаються, тут ми живемо і тут сьогодні спілкуємося. Але в Августина для цього града немовби немає імені, а це град людський. Як ви пам’ятаєте, “Два гради” – це не лише назва книги Августина, а й Сергій Булгаков написав книгу, що називається “Два гради”. Що ж до Мішеля Фуко, то і його книжки я зустрів у підвалах Самари; він наполягав на тому, що всі галузі мають стати об’єктом

рефлексії, проте не хочеться говорити про його персональну історію хвороби і т. ін. Кажуть, що після Фрейда важко бути Тартюфом чи фарисеєм. Ми володіємо засобами, щоб розрізняти самозванців. Нічого занадто.

— Ви говорили про глобалізацію, і ця тема пов'язана із паломництвом у святі місця, що асоціюються з іменами апостолів Павла, Андрія та ін. Недавно Папа римський був у Сирії і засоби масової інформації повідомляли, що він відвідав мечеть. Ми, представники католицької інтелігенції Одеси, ніяк не можемо це усвідомити, переварити, і нас цікавить, які метафізичні та ціннісні наслідки для католицького християнства можуть виплисти із цього кроку.

— Перш за все повідомляю вам, що Папа не навернувся в Іслам, він, як і раніше, залишається католиком, хоча й відвідав найбільшу мечеть планети. Ця мечеть була побудована на східній землі, що була землею Івана Предтечі — місце цілком гідне відвідання для християнина. Не будучи християнином, Іван є Предтечею. Не слід забувати, що єдиний Бог також є Богом і християн, і юдеїв. Мусульмани вірять, як і християни, у Бога Авраама, Ісаака та Якова. І ми набагато ближчі у цьому до мусульман, аніж до буддистів. Адже найчистіший напрям буддизму — це атеїзм. Але не можна сказати, що всі буддисти — атеїсти. Одного разу я піднімався у гори (це в Гімалаях), де був буддистський храм. Біля нього я обмінявся із буддистською черницею, яка там молилася, нашими головними уборами і вона дала мені чотки. За допомогою чоток вона молилася, йдучи за своїм сумлінням; до її чоток я додав хрестик. Зовсім невидимо, але через багато сердець проходить Церква.

...Моя сім'я жила на заході Франції, і там всі віддавна ходили до церкви, при цьому багато хто ходив туди ніби на прогулянку. Але хто йде туди нині, це вже якраз ті, що йдуть до Бога. І це дуже добра зміна. Можна, найпевніше, говорити про феномен очищення. Французький письменник Андре Жид казав: сім'є, я тебе ненавиджу. Він говорив про карикатуру на сім'ю, що побудована на грошах, де герої одружуються й виходять заміж задля зиску.

— Що Ви думаєте про східні та західні гілки християнства?

— У християнстві ми бачимо різні традиції. Коли ви заходите до православного храму, ви бачите воскреслого Христа. І Захід, і Схід говорили про божественне і людське у Христі. Спокуса заходу в тому, щоб бачити у Богові тільки людське, спокуса сходу — тільки божественне. Нам треба єдності задля того, щоб поєднувати спадщину Арістотеля і Платона, наш обов'язок — не втрачати рівноваги.

Відомо, що Арістотель вельми критично ставився до комунізму Платона, він говорив, що Платон шукає благо для міста взагалі, але Арістотель зауважує, що непогано бути щасливим зокрема. Бути щасливим взагалі – це дещо абстрактно. Можна бути щасливим воістину і особисто. “Комунізм” Платона – це певний різновид пристрасного тяжіння до єдності. І для нього сім'я своїм партикуляризмом розриває цю єдність. У нього немає концепції особи. І тому він віддає перевагу полісові, який для нього – головне дійове начало. Платон великий, для нього справді існують передовсім ідеї, – але ідеї не блукають самі собою.

– Як Ваші спостереження заломлюються в сучасному суспільстві?

– Слід дуже обережно застосовувати поняття “сучасне суспільство”. Я ніде на вулиці не зустрічав “сучасне суспільство”. Із досвіду комусь знайоме швейцарське суспільство, комусь – суспільства в Росії, в Україні. Але якщо ви наполягаєте на можливості існування єдиного суспільства, то я все-таки наполягав би на подвійній можливості розвитку суспільства як у добрі, так і у злі (є маса самотніх людей і трапляються багатодітні авантюристи).

– Чи не здається вам, що зменшення ролі сім'ї є природним аспектом розвитку цивілізації?

– Людська істота, згідно із грецькою та європейською традиціями, – істота суспільна. Відтак у самій нашій природі є потяг до спілкування, і саме це виражається в культурних, соціальних та політичних формах. Сім'я – це перше громадянське співтовариство, у грецькому сенсі цього поняття, і вона на службі в особи, особистості.

Переклад із французької Костянтина СІГОВА